

Sa Daigdig sa Pagitan

Isang Pakikipanayam kay Ruth
Elynia Mabanglo

Luna Sicat Cleto

SIYA AT ANG “KALIKASAN”

Nagsusulat siya nang nakadapa, parang sanggol. Hindi siya kailanman nasanay na nakaupo kapag nagbabasa. Lagi siyang nagsusulat sa pagitan ng liwanag at dilim.

May dalawang moda ng pananalita si Elynia na napansin ko sa interview na ito: una, ang matter-of-fact NA tono na hinihiram ng mga siruhano, hukom, at payaso. Ikalawa, ang tonong lirikal, literary, inaanunsiyo sa kausap niya na nagkataong katawang babae siya, isang Pilipina, edad 69 anyos, may rayuma at highblood ngunit hindi matatawaran ang alertong isip at dilang matulain.

Tulad niyan—“nagsusulat ako nang nakadapa”. Matter-of-fact. Imumuwestra pa niya. At dadalhin ka niya sa backstory kung bakit siya nagsusulat sa ganoong posisyon.

1962 marahil iyon, kung kakalkulahin. Sa bahay ng tiyahin sa ama, sa Velasquez sa Tondo, Maynila. Nakikita ko siyang kumakatok sa isang bahay na kahoy doon, bitbit ang kaunting damit at kasama ang dalawa pang mga kapatid. Nagkahiwalay ang mga magulang ni Elynia noong siyam na taong gulang siya. Kolektor sa palengke ang ama, factory worker sa pabrika ng bra ang ina. Marahil dahil madalas makasalat ng maraming pera na nasingil sa palengke, marahil dahil may mga pangarap din sa sarili na naudlot, kaya napadpad ito sa mga sugalan. Pamanang kuwento ng kaanak

na nagkahiwalay ang kanyang mga magulang dahil sa “mas gusto pa ng ama mong sumalat ng pizza”. Bumukod na silang mag-iina sa ama noon, at natatandaan ng siyam na gulang niyang sarili na sinikap ng nanay na pagkasyahin ang kita sa mga anak. Ngunit maagang mawawala ang ilaw sa tahanang ito—at sa edad na trese anyos, naroon na nga si Elynia sa harap ng malaking pintuang iyon, at mapagpapasyahan ng mga matatandang magtig-i-tig-isa sila ng pamangking kukupkupin. Sagot ng tiyuhin ang paaral, ang kapatid na lalaki ng nanay niyang mahilig magbasa. Sagot ng lola at tiyahin ang kupkop at gabay.

May lola siyang inaalalayan sa mga “lakad”. Sasakay sila ng jeep. Aakayin niya ang butuhing kamay nito sa mga tawid. Mapapadako sila sa mga hiraan ng komiks. Paupuin si Elynia doon sa sulok para magbasa habang maglalaho ang abuela sa karatig silid at magpapangguinge. Minsan, magpahahatid ang abuela sa panulukan kung saan malapit ang public library. Iiwan muna si Elynia doon, at mababasa nito ang lahat ng volume ng *Diwang Ginto*, *Diwang Kayumanggi*, mga isina-Tagalog na Griyegong mito, mga lipaking encyclopedia at classics, at *Liwayway*. Sa panulukan magtatagpo muli ang maglola, pag hapon na. Minsan naman, sasabihin sa kanyang manood muna ng double-bill. “Beinte-singko sentimos lang, nakapanood ka na ng dalawang sine,” ani Elynia. Trese anyos at dalagita na siya pero walang kaba ang lolang iwan siya doon ‘pagkat “noong araw puwede pang gawin iyon,” ibig sabihin, hindi open target ang walang kasamang batang babae sa sinehan. Kapag natalo ang lola, may boses mula sa lobby na sumisigaw ng pangalan niya’t aabot ang tinig sa masurot niyang upuan sa sinehan. “Elynia!!! Uwi na tayo!!!”

Aaminin niyang ang lola niyang ito ang sibol ng kanyang tinig na walang sinasanto. Ang boses ng katapatan, na kung minsa’y nagpapakilala bilang boses ng masakit na katotohanan. Deretsong magsalita ang matandang ito, tulad ng: “Kaganda naman ng putang’nanng batang ito,” nang unang magkasalubong ang kanilang tingin bilang magkadugo. O kapag ipinanghahalo ni Elynia ang kapirasong kahoy sa kawa ng nilulutong biko at umaaray siya sa init at asap ng nasusunog na tatal: “Putang’namo para iyan lang e iiyak-iyak ka wala pa ‘yan sa pahirap na aabutin mo sa biyenan mo!” Tumatawa si Elynia sa pagkukuwento ng mga eksenang ito. Aniya, ang kaanak niyang ito’y hindi ang abuelang nagpalayaw sa mga apo.

Alam ni Elynia na nasa espesipikong imahen ang hugot ng maaalalang detalye, at kapag minimina niya ang paglalarawan ng kabataang iyon, ang coming-of-age niya, alam niyang may guwang o agwat na ng panahon ng nakalipas at ng ngayon. Namumulot siya noon ng mga dahon ng pechay at wombok sa palengke at kapag nakaapat nang tiklis, iuuwi niya iyon. Titimplahan niya iyon ng asin, hahaluan ng darak. Magpapakain siya ng baboy. Natatandaan niyang pinamumukalan na siya ng

dibdib, at masakit ang kaskas ng balat sa almirol ng uniporme kaya humiling siya sa lola na bilhan siya ng kamiseta. Tugon ng lola sa hiling ay isang sako ng mais. Kailangan niyang ibenta muna iyon bago bumili.

Bumunot si Elynia ng salitang noon ko lang narinig. “Arimohan ang tawag sa ginagawa ko, ang itinuturo sa akin ng lola ko.” Ang arimohan ay paraan ng pagtitipid. Kapag bumibili ka sa bagsakan, kailangang masambot ang halaga ng inarkilang karitela, o ang pagod sa pagpunta. Mag-uuwi ng sako ng mga prutas at mais ang lola para ibenta muli. Arimohan iyon. Pero maaari ding tumukoy sa gawi ng mga tindera noon sa palengke na awitin ang pagbibilang ng pera. “Naririto na ang lima, at lima pa . . .” Pakanta noong binibilang ng mga tindera ang pera upang matandaan ang halaga ng ibinenta, isusukli, at kinita. Sa pribado, tumutukoy ito sa kamalayang maaring mabanat ang halaga ng pera. Walang magastos o mahal, para sa marunong magpagod, o humanap ng paraan.

Sa naratibo ng kanyang pagdadalaga, kita ang liwanag at dilim ng dalawang kababaihan na kasa-kasama. Ang lola at ang kanyang mga lakad, ang matalas na dila at arimohan. Ang tiyahin niya at ang pagkamalay ni Elynia sa katuwang na opresyon ng salitang sampid at babae. Maalaala ni Elynia ang bulto ng mga damit na plinaplantsa sa dis-oras ng gabi. Bedsheet na pinapalitan linggo-linggo, nilalabhan sa batya sa banyo. Tambak ng plato sa lababo na iniingusan ng kapatid na lalaki, na pinapayagang lumarga at mag-bike, at kay Elynia ipahuhugas, dahil “kawawa naman” ang kadugong “nag-aaral”.

Bagong kasal ang tiyahin niya’t maaga niyang mamamalayang hindi niya maasahan ang init na galing sa pumanaw na magulang. “Bagong gabot” ang terminong eksaktong naglalarawan ng estado ng tiyahin. Ang gabot ay salitang mula sa Cavite, na tumutukoy sa praktika ng mga lalaking kunin nang literal ang mga babaeng kanilang nais, ke may-asawa o hindi. Nakompromisong sumama ang tiyahin sa lalaking dating kasosyo sa tindahan ng Namarco. Malabnaw ang dugo pagka binasa ka bilang pabigat sa buhay, ang sabi ng dila sa pagitan ng mga kuwento ni Elynia. At marami-rami rin ang mga dahon ng papel na kung saan niya ibubuhos ang pagtatapat at pagtatanong. Kukumpiskahin ng tiyahin niya ang kanyang mga isinulat, pipilasin ng mabigat na kamay ang mga papel. Lalatay sa kanya ang mga alaalang iyon.

Lumaki si Elynia sa Tondo: at marami nang mga isinupling na huwarang Pilipino sa lugar na iyon. Kalye Malvar ang kinatitirikan ng bahay nilang may tatlong pinto, 150 square meters sa 300 square meter lot, na kung tutuusin ay malawak na espasyo. 1908 pa naroon ang mga nuno ni Elynia, nabili ng lola niya ang property noong pulis pa ito sa Maynila at karaniwang moda ng panlakad ng mga lalaki ang Amerikanang puti na linen. Maalwan ang buhay ng mag-anak noon, kung tutuusin

dahil sa kita ng lolo na 45 pesos. Ngunit magbabago ang antas ng buhay at karakter ng lugar pagkaraan ng digma, at pagkaraang mamatay sa tuberkulosis ang dating pulis. Dinagsa ng mga tao ang lunsod, tumubo ang mga barong-barong, at sa karatig kalye ng Malvar, ang Nepomuceno, naging bagsakan iyon ng mga baboy na kinakatay at binebenta. Konting arangkada pa ng panahon at sisipot ang mga gang tulad ng Oxo at Sigue-Sigue. Ang tatlong pintong bahay ng lola niya’y magiging paupahan o entresuwelo. Karaniwan nang makakikita ng mga kalalakhang nagtatagaan, kung saan minsan siyang napagalitan dahil pinanonood niya ito nang walang takot. Karaniwan na rin ang pagkalantad ng alingasngas na domestiko. Ang kawalan ng kahihyan dahil lantaran ang agaw-buhay at kapit-patalim kasama sa sampay bubong at bakod ang etiketa ng katayan at duguan.

May siwang sa pintuan sa banyo. Bukas ang ilaw. Tulog na ang lahat. Si Elynia, nakahukot sa siwang ng liwanag. Doon nagbabasa. Doon nagsusulat. Nang nakadapa. Doon umuuwi, sa tinatawag niyang “kalikasan”.

“Kalikasan” ang tukoy ni Elynia sa anumang espasyo na maituturing niyang kaniya. Kinailangan niyang isakodigo ang mga tukoy sa pribadong espasyo dahil lagi itong nanganganib na mawala o inaangkin at binabawi.

Ang lola, kahit guro ito sa eskuwelahan ng karinyo brutal, ang matutukoy naman ni Elynia na kaban ng mga kuwento, sawikain, dayalog, na tutukuyin ng akademya bilang “ugat ng tradisyon”: ang folkloriko’t popular na imahinasyon, at posibleng sibol ng epikong kamalayan. Pero saka pa magkakamalay si Elynia sa halaga ng tibay at tikas ng dila ng abuela. Lumalaki siyang natutuklasan ang bangis ng salitang magiging kaaway ng mga makata, lalo na ng mga babae, sa alinmang panahon: ang patriyarka.

Unang eksena: “Ne,” sabi raw ng mamang sorbetero sa kanya noon, edad siyam. “Mukhang masarap ang sorbetes a.” Tumango siya pero tuloy pa rin sa pagnamnam ng gatas, langka, at mangga sa sorbetes.

“Buti pa ang sorbetes, dinidilaan.”

Bahagya siyang mapapatigil. May mararamdaman. Tatalikuran ang sorbetero.

Ikalawang eksena. Naglalaro daw sila noon. Habulan o taguan, bunong braso o harangang-taga. Tumigil sila sandali para habulin ang hininga. Totomboy-tomboy siya, anya. “Lam mo na, siga ka kung ang lagi mong kalaro’y mga pinsan mong mga lalaki.” Hanggang sa ang proteksiyon ng pagkabata’t magkadugo ay kinalimutan. “Tara, tirahan tayo.” Nagulantang siya sa mga salita, at lumayo siya sa kadugo.

Ikatlong eksena. Reporter siya noon ng Taliba. One of the boys ang turing sa kanya ng mga kasama. Sabay-sabay silang kumakain ng tanghalian, at ugali ng mga kalalakhian na magpalitan ng green jokes. Itsura lang ng Xerox sa lebel ng kalaswaan

ng mga biro nila. Iisa ang banyo sa newsroom. Na panglalaki. May pangbabae, pero sa dulo pa ng pasilyo ng building. Mawawalan ka ng ganang gamitin ang comfort room dahil sa amoy ng fina-flush na kubeta at bitaw ng biro. Titiisin mo na lang, at para kay Elynia, paraan ito “upang matahimik ang isang walang lawit”.

Ikaapat na eksena. Kumperensiya sa malayong probinsiya. Isang iginagalang na manunulat ang nahuli ng dating. Pumalatak ito ng panghihinayang dahil naibigay sa iba ang upuan at silid ng otel na para sa kanya. Tumabi ito kay Elynia at bumulong: “Sayang, gusto pa naman kitang makatabi.”

Natatawa si Elynia sa aking mga ngiwi. “Marami, marami pa,” sabi ni Elynia. “Maraming beses akong ginahasa ng salita.” Katahimikang panandali. Sa loob ko, gusto ko sanang sabihin: maraming beses mo ring pinalaya ang mga salita.

MGA IWA NG MUNI SA TINIG NG SUPLING AT MGA LIHAM NI PINAY

Si Ruth Elynia Mabanglo lamang ang babaeng makata na isinama sa antolohiyang *Walong Dekada ng Tulang Tagalog*, na pinamatnugutan ni Virgilio S. Almario noong 1979. “Sa totoo lang,” anya, “flattered ako, kahit ba sinabi na ‘tinig lalaki’ ako.” Mabalasik, ani Almario, ang hawak ni Mabanglo sa mga talinghaga. Oo naman. Sino pa ba ang makaiisip ng “Ikaw ang pundiya ng karsonsilyo/ ang kurbata, maging ang burda sa panyo’t kamiseta”? O ang

Sinususian akong tila relos ng umaga:
isip at damdaming humahabol ng dyip
sa kanto ng mga saglit,
katawang tumatawad sa presyo
ng mga minuto —
sa pagitan ng mga tambutso,
walang kasarian si Bernardo Carpio.

May kasariwaan ang mga imaheng ipinakikilala ng kanyang tinig, na napansin na ni Rogelio Mangahas, kahit noong unang lumabas ang kanyang “Supling” noong 1970. Dalawampu’t isang taon pa lang si Elynia noon, estudyante ng University of the East, at ang unang babaeng makatang nagsulat sa Tagalog na maglalabas ng antolohiya.

Saklaw ng koleksiyon ang mga natipon niyang tula magmula pa noong mag-aaral sa hay-iskul sa Raja Soliman, hanggang sa maging estudyante ni Mangahas sa University of the East, at kalaunan, nang maging tagasalin at guro sa Filipino sa Pamantasan ng Lungsod ng Maynila. Nataon na ang pagkakatathala mismo ni Elynia

sa mga student publications tulad ng *The Dawn* at *Diwa* sa mga dekadang '60 ay kasabayan ng pag-iikot-ikot rin ng enerhiya ng tatanghaling tungko ng modernistang tula na sina Virgilio S. Almario o Rio Alma, Lamberto Antonio, at Rogelio Mangahas. Katalamitam niya rin sa tula sina Federico Licsi Espino at si CM Vega.

“Isang diyamante sa kasaysayan ng pagtulang Filipino si Mabanglo.” Madaling nakilala ni Mangahas ang kaibahan ni Mabanglo sa mga naunang babaeng makata. Una, dahil nabasa niya ang unang akda nito na nasa vers libre. Ayon sa kanyang pambungad: “Hanggang ngayo’y wala pa akong nagugunitang obra niya na ginamitan ng kumbensiyonal na sukat, o pinagputik ng kumbensiyonal na mga sagisag. Isa ito sa ikinaiiba ni Elynia sa kanyang mga kabarong makata rin sa Tagalog.” (Mangahas 1970, iii) Panggabi ang klase ni Elynia sa UE bunsod ng limitasyon ng tungkuling domestiko. Kahit uwing-uwi na ang iba niyang mga kaklase, matiyaga siyang kinakausap at ginagabayan sa pagtula ni Mangahas, tuwing maglalakad sila ng sabay palabas ng eskuwelahan at patungo na sa panulukan ng mga tambutso’t tao.

Bakas sa determinasyon ni Elynia na makasulat ang birtud ng mga nagtagal na makata, babae man o nasa ibang kasarian at seksuwalidad. Mabibitag ng mga tungkulin sa pag-aasawa, pag-aalaga ng mga anak o magulang ang ibang mga kasabayan, bukod pa sa nakaakit at nakakabalino ang pagtula tungkol sa buhay pag-ibig at boses ng babae. May musika ang tula ni Mabanglo na lumayo na sa basta lamyos lamang, nangungulila ngunit di na sentimental o naglulupasay. “Kumbersasyonal, magaan, at hindi pilit o sumisigaw.” Ganyan inilalarawan ni Rogelio Mangahas ang mga unang tula ni Elynia.

Kasama sa determinasyon ang consistency. Patuloy ang pakikiniig ni Elynia sa kompleksidad ng pagiging babae. Lingunin natin, kasabay ni Rogelio Mangahas ang isang piraso ng kanyang tula:

Habang hinahalakhakan
 ng kampana ang sakripisyo
 ng misa, habang hinihimod
 ng silahis ang tubig sa pasamanong
 magdamag na tinalik ng ulan,
 aalalahanin kita.

Ani Mangahas: namumukod na paggamit ng “hinahalakhakan” at “hinihimod” at “tinalik” sa tula ni Elynia. Pinalalakas daw ng personipikasyon ang “di-tuwirang paglalarawan ng kalagayang pamanahon: ang umaga at ang kagigising na persona.” Sumasang-ayon ako ng lubos sa pagbasa ni Mangahas, ngunit kumukulog sa

tahimik na subersiyon ang bahid ng mga salitang “hinahalakhakan” at “hinihimod” at “tinalik”: sa kakapirasong taludtod, tinutudlaan ni Elynia ang kapangyarihan ng halakhak at ang pagkakilala na hindi ka naman palaging kasama sa halakhak. Bukod dito, ang problematiko’t institusyonal na dilemma ng kasal at pagtingin sa personang babae. Hindi maihihiwalay ang sexualization ng subject ng pagka-babae maging sa paglalarawan ng kalagayang pamanahon. Humahalakhak ang kampana hindi para sa kapakanan ng babae. Noon pa man ay malakas na ang potensiyal ng mga tula ni Elynia para uriratin ang “kasarinlan” at “kalikasan” ng pagkababae.

Dahil kinilala na lunsaran ng pakikibaka hindi lamang ang mga literal na espasyo tulad ng mga hangganan ng teritoryo, at dahil kinilala na ang pagkakaroon ng mata ay iba sa kapangyarihan ng pagtitig at masid, ang mga paksang ikinawing na nasa playlist ng isang makatang babae sa ngayo’y maaaring sumaklaw sa una niya karanasan sa pag-ibig at talik, sa pagiging ina o asawa, hanggang sa mga mga buwanang dalaw.

Karamihan sa mga tulang isinusulat niya noong nagsisimula siya’y sumasalok sa balong autobiograpikal. Laging “ako” ang persona, anya. Ang “Ang Maging Babae,” halimbawa, ay may himig testimonyal. Kredo ito. Hindi singular o nag-iisa ang tinig. Ito’y kolektibo. Sa direktang pahayag, binibigyang hugis kung bakit “kasumpa-sumpa/ ang maging babae sa panahong ito.”

Guwardiya ang bawat ama
 ng pagkabirhe’t kahihyan
 Bawat kapatid na lalaki’y espiya
 Asawa naman ang kandadong kinakawit sa pinto.

May paraan si Elynia na lagumin ang penomenon ng pagkababae sa mas malaking telos: “kumikita ang beer at sine/nagdidildil ka ng pills”. Mula sa personal na kredo, ang tula ni Elynia ay darako sa personal na naging pulitikal. Basahin, halimbawa, ang kanyang “signature poem” na “Regla sa Buwan ng Hunyo”: ang literal niyang dysmenorrhea sa tuwing may dalaw, at dumu-duet na lang ang tinig ng hapis sa biyolohikal na limitasyon, lalo na ang pag-uusig sa kontradiksiyon ng reproductive powers ng pagiging babae. Kung “basal” nga ang “kalikasan” ng pagiging babae, malupit na predestinasyon ito. Ang magtatakda ng kalinisan at kasariwaan ay hindi lang ang manipis na hymen kundi ang pagiging clockwork din ng kanyang obaryo’t matris. Manipis rin ang pagkakilala ng lipunan sa pag-iral ng pagkababae. Na laging choreographed ang kinikilos sa biswalidad, at sa performance ng pagkababae. At tulad nga nga winika sa naunang seksiyon, kasama sa “sayaw” ang mga lalaki:

Namimilosopiya ang tula ni Elynia. Ang “pwera” na pinapagsalita ay hindi lang ang dugong nagmumula sa sugat na nagdurugo’t naghihilom. Mula sa siklo ng pisikal na pagdurugo, maikakawing niya iyon sa mas malawak na psychic, at pambansang regla.

Pagbigyan ang pwersang ito —
hayaang magmapa sa talaan
ng utang ko’t pautang
hayaang maglimbag ng sagutin ko’t
pananagutan:
sa sarili, sa angkan, at sa lipunan:
hayaang magbadya
ng karaingan ko’t pangangailangan,
ngayon,
habang nilalason ng maraming kabaro
ang itlog at semilya
at binubulok naman ng iba
sa sansupot na goma
ang bunga ng pag-ibig at pagtatalik.
Ay, anong kilusan, martsa’t litanya
upang mapuksa ang sanggol
nang buong laya.

Noon pa mang naisulat ito ni Elynia noong 1970, lantad na ang pagkakasangkalan ng babaeng katawan sa tunggali ng pagpasan sa pananagutan, at ang tahimik na halakhak ng mga kampana’t bulong ng mga luhuran. Habang binabasa natin ang tulang ito ngayon, higit na tumitingkad ang tapang ng kamalayang isatitik ito: wangis ng isang ibong maagang gumigising at nauuna. Dumating na ang panahon na ang katawan ng babae at karapatan na panagutan ang regla’y isa palang regulasyon at kailangang usisain ang linilikhang kirot kapag pasibong tinatanggap na “kalikasan” lamang ng pagkababae. Anupa’t nakinita ng tula ang mga mabubuong martsa at kilusan na nakasentro na rin sa reproduktibong karapatan ng mga babae, at kasama sa naaapektuhan ang lahat ng spektrum ng kasarian at seksuwalidad.

Wika nga ni Alice Guillermo, ang mga tula ni Mabanglo ay reaksiyon sa pagtula na “bloodless, decorous, and technically proficient poetry, often academic poetry

in the art for art's sake aesthetic" na isinusulong ng estado noong Batas Militar. (Guillermo 1985, 271)

Habang tumatanda sa pagtula si Elynia, naikakawing niya ang konskripsiyon ng katawan at kamalayan ng pagkababae sa nabanggit na kaninang "gahasa ng mga salita". Hindi siya tumitigil sa panandaliang ginhawa ng pagsambit ng tulang halaw sa personal na karanasan.

Naisulat niya ang tulang "Gahasa," anya, dahil sa tindi ng naramdaman niyang emosyon sa kaso ni Anita Faye Hill, isang black American attorney na sexually assaulted ng kanyang boss na si Clarence Thomas, na noo'y kumakandidato bilang Chief Justice ng Supreme Court. Ikinuwento ni Elynia kung paano niya sinubaybayan ang phenomenal na kasong ito noong 1991. Kinolekta niya ang mga clippings mula sa mga diyaryo't magazines. Paulit-ulit na binabasa. Sa pagtitig sa sapot ng mga artikulo, natalunton niya ang isang insight mula sa mga pangyayari. Ang babaeng ginahasa ay gagahasain muli ng mga salita.

Ginahasa ako ng mga salita,
Paulit-ulit,
Paulit-ulit,
Hanggang magutay ang diwa,
Buntis ang alaala
Sa mga alimura,
Pasa-pasa ang puso't
Lama'y salanta.

Para kay Elynia, tiniis ni Anita Hill hindi lang ang aktuwal na trauma na magahasa, kundi ang paratang na sobrang retroactive ng pagsampa ng kaso sa kanyang legal mentor na naging assailant. Hindi naman nakagugulat ang backfire na ganyan—at waring sinasabi ni Elynia sa tula na incremental talaga ang lebel ng gahasa. Mauuna muna ang gahasa sa salita, mauwi sa gahasa ng akala.

Nagsumbong ako sa dilim,
Sumugat ang sumbat sa yakap ng hangin.
Nagsakdal ako sa dingding,
Ang katal ng dinig, bumalandrang hangin.

Huling yugto ng gahasa ang posisyon ng pasiya: na laro sa salitang tumutukoy sa hatol, desisyon, pati sa pagiging-sarili.

Ang dilim, hangin, at dingding, ay maaari ring sumagisag sa mga kapwa babae. Sila ang mga saksi sa kaapihan ng babae, ngunit nananahimik lamang, nagwawalang-bahala, o nangangatal. Minsan, mga aksesorya o accomplices sa kaapihan, sapagkat nakondisyon ang babaeng ituring ang kabaro bilang kakompetisyon sa lahat.

Magdamag niyang nilamay ang pagsusulat ng tulang “Gahasa” para makahabol sa Talaang Ginto noong 1987. Longhand siya kung magtrabaho. Pagkasulat, binabasa. Pag di umubra, lamukos. Sulat uli. Siya ang unang nakaririnig ng akda. Dahil nagsabay ang insepisyon at rebisyon nang lumabas, wala na siyang inayos ni isang linya, bantas, salita. Basta nang matapos, alam na niyang iyon na ’yun. Hanggang ngayon, binabasa niya nang malakas ang bawat tulang isinusulat. Ang pagbigkas ay nakakatulong para sa kanya—pulsado niya kung tumpak ang tunog, kung suwabe ang ritmo, kung hindi nakauumay ang indayog. Kung totoo. Ang akdang ito ang nagpanalo sa kanya bilang Makata ng Taon noong 1987.

Linantad din ni Elynia ang salimuot ng salitang gahasa: ang panggagahis sa laman ay sumasaklaw rin sa pagyurak ng kaakuhan. Sa “Liham ni Pinay Mula sa Australia,” binigyang boses niya ang tinig ng karaniwang babaeng pumapasok sa transaksyon ng pag-aasawa ng dayuhan upang makaangat sa buhay. Ang tunay na biktima o subject ng tula ay aktuwal na mail-order bride na nakakakilala ng isang outlander. Hindi garantiya na dahil kasal ay walang gahasa. Hindi garantiya na kahit kinikilala ng sarili na siya ang may katawan ay siya pa rin ang masusunod sa katawang iyon.

Binigyan nila ako ng bagong kaakuhan —
 huwag nang hanapin ang pagot na hibla.
 Walang nangyari, walang nangyari,
 Isipin mong pisak ang mata.
 Ilalagay mo na sa daliri ang dila,
 Ang muni’y sa paang gagala —
 Iba na ang babaeng dudungawin sa bintana.

May asawa akong mauuwian,
 Tinitiyak ako ng anyong iiwan.
 Mahal ka niya’t tatanggapin
 Kahit nadungisan ang bait na angkin. (Mabanglo 1998, 57)

Isinalin ito ni Elynia mismo sa Ingles. Namnamin natin:

They gave me a new identity —
Do not look for a cut thread.
Nothing happened, nothing happened,
Imagine that you are almost blind.
Now place the tongue on your finger
From your feet your thoughts will roam —
At the window the woman we will see is already different.

I have a husband I can go home to,
the figure I will leave assures me.
He loves you and will accept you
Even if your sanity has been soiled. (Mabanglo 1998, 57)

Sa dulo ng tula, alam nating totoo na hungkag na nga ang “sugat na lalabas sa ospital” o ang katawan ng babaeng binugbog ng asawa: pagkaraang ipatingin sa mga doktor, walang paghahabol para dakpin ang salarin. Nakokomplika ang krimen ng posisyon ng lahi, at usapin ng kapangyarihan ayon sa pagiging tubo o dayo. Ang kasal sa pagitan ng Pinay at ng banyaga’y may kubling kondisyones: kapalit ng pamamalagi ng katawan sa bayang iyon ang pagsuko niya sa katawang hindi na niya makikilala at maangking muli. Sabay na nagtatanggal ng benda ang mambabasa at ang babaeng ito: “Hindi ako iyon. Hindi akin iyon./Huwag nang tuntunin ang tumakas na kahapon.” Ang sumasabay ay ang epiphany na ang figuratibong benda’y pagkamulat sa panggagahis na institutionalized hindi lang ng kasal kundi maging ng lente ng international human relations.

Lakas rin ng mga tula ni Elynia na sumasabay ang kanyang mga tula sa pagbabago ng panahon. Bukambibig ngayon na dahil sa abanse ng siyensiya, ang nagbubuntis ay nagkakaroon ng kapangyarihan sa bioethics. Nagagawa na ng mga babaeng i-freeze ang kanilang mga ovum, at ang mga matris ng may-edad na maayos pa para maging kanlungan ng supling ay napakikinabangan. Pero paano kung ang subject ng ganitong uri ng operasyon ay nabuhay noong dekada ’90, nang hindi pa masyadong kasado (hindi pa rin naman) ang pagluluwal? Napag-usapan namin ni Elynia ang kaso ni Apolinaria Masong, 38 anyos na guro mula Binabag, Bogo, Cebu na nakipag-penpal kay Walter Hines, 64 anyos na mula Memphis, Tennessee. Kinasal sila noong 1981, at anim na taon ang lilipas nang magkalamat ang pagsasama. Hinimok ni Walter na subukan ni Apolinariang maging human guinea pig para sa artificial insemination.

Ani Elynia, at dito’y nagbubulungan kami, na parang pinag-uusapan na namin ang kuwento ng isang malapit na kaanak na kasalukuyang nakaratay sa katre ng ospital. Nasagap niya ang naratibo ni Apolinaria sa *Manila Times* at *Taliba*, noong Hulyo 1987, pero napag-uusapan rin ng mga kapwa mananaliksik at akademiko. Talinghaga sa tula ang pagtukoy mismo ng persona sa sarili bilang bungangkahoy:

Bayabas akong nabubot sa duklay,
walang nag-asam,
Kumuluntoy hanggang sinapupunan. (Mabanglo, 44)

Tinalakay sa tula ang halagahan ng babae na ayon lamang sa itsura at kasariwaan, para ngang bunga na kinakain at inaasam kapag nasa tamang kahinugan. Binasa ng persona ang pagdating ni Walter sa buhay bilang isang himala, at dahil “namanhikang sulat ang aking visa,” itinaya ng babaeng ito ang kinabukasan sa lalaking ang interes lang pala sa kanya’y bigyan siya ng supling, hindi na bale kung ituring na paanakang baboy. Umukilkil kay Elynia hindi lamang ang patolohikal na sinapit ni Apolinaria sa operasyon kundi ang katahimikang inabot ng liham ng babae mismo sa dating Presidenteng si Corazon Aquino. Makahulugan ang katahimikan iyon, dahil para na ring tinanggap ng puno ng bansa ang pagkalimot at paglaho ng mga katulad ni Apolinaria.

Ani Elynia, kung may pinakamahirap man siya na tula, ito ang “Balada ni Lola Amonita”. Mapapansing ang lakas ng tula—at dula—ni Elynia’y nakasalalay sa paghahabi ng mga sapot ng haka’t espekulasyon na kayang gapangan ng mabibigat dahil nakaugat ang napakanipis ng filamento ng obserbasyon sa naisabuhay, at naisaling karanasan. Guro na noon siya ng Filipino sa Unibersidad ng Manoa sa Hawaii, nang dumalaw sa kanila ang Gabriela at ang mga comfort women noong Setyembre 1992, kasama si Lola Amonita. Ako man ay pamilyar sa ganitong uri ng fora, dahil nakasaksi at nakapakinig na ako ng ganitong testimonyal. Nakapaninindig balahibo ang mismong karanasan ng mga dalagita na ngayong mga matatandang babae na, at hindi binubura ng panahon ang iwa ng karanasan. Para sa makata, nakatali ang hirap ng pakikipagbuno sa paksa sa kaalamang hindi naman siya aktuwal na biktima ng panggagahasa, kahit na marami-raming beses niyang naaaninag ang halimaw na iyon mula sa mga salita at haging.

Mas tumimo rin sa kanya ang usapin na paulit-ulit pang ikinukuwento ng isang comfort woman ang dinanas sa harap ng maraming tao. ’Yung usapin ng pagsasabay ng pag-aalaala at performance. Ni ayaw na ngang pagmunihan pa ito ni Elynia, kahit na pumitik rin sa kanyang kamalayan, kung ito na nga ba talaga ang mabisang paraan

ng pagtulong para sa mga tulad nila? Para kanino ba talaga ang mga naaalaala? Ni hindi siya komportable sa salitang *comfort woman*. Parang inuulit lang rin ang violation sa pagpapangalan, na para kay Elynia ay napakahalaga. Ang pagpapangalan ng sarili, ng karanasan, at ng epekto nito sa sinuman ay magbabadya ng pag-igpaw o pagkalugmok.

Kung hindi pa sinabi ni Elynia na nahirapan siya sa tula, hindi ko ito malalaman. Bilang mambabasa, ang lakas ng tula ay nasa pagiging integral ng bawat detalye at salita sa kabuuan. Ang metonimiya ng kamay na dumarakma na waring kumukuha lang ng mga manok sa silong ay tipikal na alaala ng isang lumaki sa rural, ngunit nabibigyan ng kulay kapag nasasagap ng isang babaeng may sensitibidad sa kawalang kapangyarihan batay sa uri, kasarian, seksuwalidad, at tunggalian ng lahi sa mga teritoryo.

Kasama rin sa kakayahan ng tula ni Elynia ang makabuo ng mga tulang haka. Ang konseptong ito'y sumibol sa panahong nagsulat rin siya ng mga dula. "Lagi akong nanonood ng mga dula noon sa PETA, dahil ibig kong makasulat ng dula."

Dalawa ang tula niyang may ganitong disenyo: ang "Tulang Haka ni Andres Bonifacio" at "Tulang Haka ni Antonio Luna". Anya, bunga na rin ng pagiging mambabasa niya noon pa man ang interes niya sa maraming bagay, kabilang ang kasaysayan. "May mga nababasa ako noong mga tila polyeto na sinulat ni Anacleto Dizon. Mga talambuhay ng mga bayani. Nasa mga bilao lang at murang mura." Ang hagod ng paghahaka ng persona ng babae at lalaki ay sinikap niyang maging pantay sa pagkasinsin.

Naglunggati rin akong maging iba.
Naghangad na mabalik
sa lahat ng batang naging ako,
sa lahat ng pook na pinanggulangan ko,
sa lahat ng umagang gumising
sa magdamag na pagtimbang
ng katwiran —
ngunit walang hiwa ang buhay,
walang anyo ang mga sandali,
walang saplot ang kaluluwa kundi pawang abstraksiyon
lamang ng mga araw at gabing
sinambot ko sa pandamdang

Para sa akin, nakapasok si Elynia sa persona ng pinaslang na bayani. Tumitimo ang pagtatanong sa halaga ng “paglunggati na maging iba” ng mga katulad ni Antonio Luna sa panahong ang Pilipinas ay pugad ng dilim. Kahit bitbit ng persona ang malalim na self-awareness, tali pa rin siya sa pagiging “abstraksiyon” dahil ang Pilipino sa mga panahong iyon ay binansot ng kamangmangan, paglapastangan sa mga karapatan ng kolonyal na pamumuno ng Espanya. Sa huli, ang tula ang redemsiyon ng mga bayaning ito na kinitil ng kataksilan mula sa mga kapwa rin nila Pilipino at Katipunero. Tagumpay ito ng pagtatawid ng kamalayang babae tungo sa personang lalaki, at hinahayag ni Elynia ang isang salimuot na natatalunton ng mga tumutula na lampas sa kanilang kasarian at seksuwalidad: katawan lang ang may kasarian, katawan rin ang nagtatakda ng seksuwalidad, ngunit ang kaluluwa ay walang tanikala sa anumang kasarian. Hindi pa nareresolba ang sugat sa kamalayan na idinulot ng lamat ng kasaysayan, tulad rin na nagpapatuloy ang pagpapaslang ng kasarian at seksuwalidad, para lamang buuin at isabuhay na aayon sa inaasam-asam na ginhawa.

Sa lente ng feminismo, hindi singular ang salitang babae. Lagi itong “tayo” kahit na “ako” ang nagsasalita. Nagbabago lang ang edad ng babae bilang subject. Nagpapalit lang ng tagpuan. Nagpapalit ang panahon, ang liwanag at dilim, ang agas ng nasusunog na kahoy, ang silong kung saan dinarakma ang mga manok, ang airport na tinatapakan at linilisan. Kaharap man ang lunting damuhan ng Intramuros sa takpsilim, nakikipagharagan sa mga tambutso ng dyip sa lunsod, pinakinggan ni Elynia nang mabuti kung ano ang sinasabi ng kanyang panahon. Pamana ng makatang si Elynia ang kanyang katapangan sa artikulasyon. Ang totoo, ang panayam na ito’y kulang pa para masaklaw ang buhay-makata at buhay-babae ng isang katulad niya. Tunay, kung ibig natin siyang makilala, kailangan nga talaga nating samahan siya, sa pook na iyon, kung saan hubad, at nakayapak rin, ang kanyang mambabasa.

MGA SANGGUNIAN:

Mabanglo, Elynia S. *Supling: Mga Tula*. New Mercury Printing Press, 1970.

_____. *Mga Liham ni Pinay*. De La Salle University Press, 1990.

_____. *Anyaya ng Imperyalista: Mga Tula*. University of the Philippines Press, 1998.

Guillermo, Alice G. “The Temper of the Times: A Critical Introduction.” *Philippine Studies*, Volume 33, no. 3 (1985): 269–275.

SCHOLARLY ESSAY

